

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnu GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.),
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.),
Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.),
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.),
Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.),
Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM),
Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmi katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Basım: Bahar 2018

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKI Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZI	5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	7
 Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN	
BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	9
 Mehmet IŞIKLI	
KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU	41
 Mehmet KARAOSMANOĞLU	
SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ	51
 Rabia AKARSU	
BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI	57
 Kenan IŞIK	
URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ.....	69
 Gülşah ALTUNKAYNAK	
DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ.....	83
 Ayşegül AKIN ARAS	
BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	101
 Oğuz ARAS	
URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL.....	119
 Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK	
PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU.....	125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA

DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZI olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ

Vedat SEZER* -Hazal OCAK**

Özet

Doğu Anadolu coğrafyası kısıtlı tarım alanlarına ve zorlu bir topografyaya sahiptir. Bu zorlu bölge tarih öncesi ve tarihi dönemler boyunca bölge halkının ekonomik geçimini hayvancılık üzerinden sağlamasında en önemli etken olmuştur. Aynı zamanda sert bir iklime sahip olan bölgede gerçekleştirilen tarım da büyük oranda hayvan beslenmesine yöneliktir. Doğu Anadolu hayvancılığının önemli merkezlerinden biri de Bingöl ilidir. Bu çalışmanın amacı Doğu Anadolu hayvancılığına dair var olan arkeolojik verilerin ortaya konulması ve bu veriler kullanılarak Bingöl'ün yayla hayvancılığının kökeni ve etkileşimi üzerine gerçekleştirilmesi planlanan bir proje çalışmasının önerisini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Pastoralizm, Hayvancılık, Bingöl, Doğu Anadolu

A BRIEF OVERVIEW OF THE ANIMAL HUSBANDRY OF EASTERN ANATOLIA IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL DATA

Abstract

Eastern Anatolia has limited agricultural areas and tough topography. This tough region is the most important factor in maintaining the economic livelihood of the people of the region through animal husbandry during prehistoric and historical periods. At the same time, agriculture is carried out in the region which has a hard climate, substantially depended on animal feeding. Bingöl is one of the important center in Eastern Anatolia animal husbandry. The aim of this study is to reveal archaeological data about the Eastern Anatolia animal husbandry and by using this data to present the proposal of a planned project work on the origins and interactions of the table land animal husbandry in Bingöl.

Key Words: Pastoralism, Animal Husbandry, Bingöl, Eastern Anatolia

* Vedat Sezer, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, vedatsezer91@gmail.com

** Hazal Ocak, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, hazalocak@gmail.com

GİRİŞ

Bingöl, hayvancılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü Doğu Anadolu'nun illerinden biridir. Yöre ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık ve özellikle yaylacılık faaliyeti iklim, coğrafya, otlak alanları gibi gözlenebilir etkilerin yanı sıra belirli bir kültür birikiminin sonucudur. Belirli disiplinlerin bir arada kullanılması ve sistemli bir araştırma ile Bingöl'ün yaylacılık kültürüne dair tarih öncesi çağlardan beri süre gelen etkileşim izlerinin araştırılması bölge kültür mirası için önemli bir rol oynamaktadır. Taslağı hazır olan bu proje önerisi ile Bingöl örneğini ele alarak bölge hayvancılığının durumunu ve kültürel yolculuğunu anlamayı amaçlamaktayız. Bu hedef doğrultusunda hayvancılığın bu bölge için bir zorunluluk olup olmadığını bölge coğrafyasını anlamaya çalışarak başlamalıyız.

Doğu Anadolu Coğrafyası

Doğu Anadolu Bölgesi, kabaca taban kısmını doğu sınırlarımıza dayamış, kuzey ve güney sınırlarından sıra dağlarla çevrelenmiş, uç kısmını ise İç Anadolu Bölgesi'nde birleştirmiş bir üçgen şekline sahiptir. Bölgenin sınırları, güneyde Maraş civarında Güneydoğu Torosları kavisinin dış etekleri, batıda Kızılırmak ile Fırat arasındaki su bölümü çizgisi, kuzeyde Karadeniz Dağlarının güney eteklerini takip ederek Bayburt Ovası'nı içine aldıktan sonra güneye dönen bir çizgi teşkil eder.¹ Doğu Anadolu Bölgesi kendi içerisinde Erzurum-Kars Bölümü, Yukarı Fırat Bölümü, Yukarı Murat Van Bölümü ve Hakkâri Bölümü olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır.

Yaklaşık 163 bin kilometrelik bir alana sahip olan bölgenin coğrafyasını yüksek platoluk alanlar, yüksek dağ sıraları ve bu dağ sıraları arasında uzanan yerleşime uygun çökelti alanları oluşturmaktadır. Bölge, aldığı yoğun yağış miktarlarına bağlı olarak Fırat, Dicle, Kura ve Aras gibi önemli akarsuların kaynak bölgesidir.²

Sahip olduğu yükseklik ve engebeli topografya nedeniyle bölge her zaman zorlu iklim ve çevre koşullarına sahip olmuştur.³ Bu koşullar bölgedeki yaşam ve geçim tarzını da oldukça etkilemiştir. Tarıma çok da elverişli olmayan bu topografya yöre halkını hayvancılığa yöneltmiştir.

1 Sırrı Erinc, Doğu Anadolu Coğrafyası, 1953, s.2.

2 Mehmet Işıklı, "Doğu Anadolu Yaylasındaki Kültürel ve Politik Dönüşümler (Kura-Aras Kültürel Sürecinden Urartu Dönemine Değin)", Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan (Ed.) P. Pınarcık & B. Gokce & M. S. Erkek & S. C. Kandal, Bilgün Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017, s.93.

3 Işıklı, Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, s.2.

Doğu Anadolu Bölgesi Hayvancılığı

Doğu Anadolu'da hayvan yetiştiriciliği, Anadolu'nun diğer bölgelerine kıyasla daha fazla önem teşkil etmektedir. Bu durumun en büyük nedeni bölgenin coğrafi özellikleridir. Bölgede tarım yapılamayan alanların fazla olmasının yanında mera, çayır ve yaylaların bolluğu, yazların kısa, kışların uzun ve sert olması gibi tarıma elverişli olmayan bir iklimin var olması da ekonomik olarak hayvancılığı önemli bir kaynak hâline getirmektedir.⁴

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bugüne değin yapılan araştırmalar, bölgede olumsuz iklim ve ekolojik koşulların varlığından dolayı yerleşik yaşamın diğer bölgelere kıyasla daha geç başladığını göstermiştir.⁵ Bölgede açığa çıkarılan ve tekil buluntular olan taş aletler ve belli başlı kaya-mağara resimlerinden oluşan küçük bir veri grubu, sistemli araştırmaların da eksik olması nedeniyle bölgenin prehistoryası hakkında bizi bilgilendirmede oldukça yetersiz kalmaktadır.⁶

Ancak bölgenin Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı için oldukça önem arz eden Kura-Aras kültürünün kalıntıları incelendiğinde hayvancılığın geçmişi ve önemi ortaya çıkmaktadır. Kura-Aras kültürüne ait olan kil hayvan figürinleri, sabit ve taşınabilir ocaklardaki hayvan formları yine bölgedeki hayvancılığın önemini ortaya koymaktadır.⁷

Bölgenin Demir Çağı'nda hâkimiyet sürdüren Urartu Krallığı'nda da bu durum değişmemiş ve hayvancılık önemini kaybetmeden devam etmiştir. Yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan hayvan kemikleri, canlı hayvanların ganimet olarak alındığına dair yazıtlar, kurban edilecek hayvan listesinin oluşturulması gibi veriler Urartu Krallığı'ndaki hayvancılığın yerini göstermektedir.⁸

Bölgenin kültür tarihi içerisinde her zaman önemli bir yere sahip olan hayvancılık, ufak değişimler geçirerek günümüze kadar sürekliliğini devam ettirmiştir. Günümüzde dahi hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin, 2012 yılında yayınlanan raporla ülkemizin en yüksek küçükbaş hayvan sayısına sahip bölgesi olduğu belgelenmiştir.⁹ Bölgedeki büyük-

4 Haluk Sağlamtimur, Urartu Krallığının Ekonomik Yapısı (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001, s.72.

5 Işıklı, Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, s.2.

6 Işıklı, Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, s.2.

7 Mehmet Işıklı, "The Subsistence Economy Of The Kura-Araxian Folks In Eastern Anatolia: Animal Husbandry And Pastoralism", Azerbaycanın Erkən Əkinçilik Dövrü Abidələri (Məqalələr Topplusu), Bakü 2012, s.103; Sırrı Tiryaki, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, s. 635-639.

8 Haluk Sağlamtimur, Urartu Krallığının Ekonomik Yapısı, s.73.

9 Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. 8-9 Haziran 2012. Hakkâri, s.83.

baş hayvanların varlığı ise ülke genelinin %19'luk bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu duruma karşın 2005 yılından itibaren Türkiye'deki büyükbaş hayvan sayısı artarken bölgede büyükbaş hayvan sayısında düşüş gözlenmiştir.¹⁰

Doğu Anadolu Hayvancılığına Dair Arkeolojik Kazılardan Elde Edilen Faunal Verilere Kısa Bir Bakış

Söz konusu hayvancılığa dair verileri Doğu Anadolu'da anahtar yerleşim teliğindeki birkaç alana bakarak değerlendirmek, en azından bölge hayvancılığının arkeolojik faunal buluntularına dair kanıtlarının ortaya konulması, bölgedeki hayvancılık alışkanlıkları hakkında fikir elde etmemizi sağlayacaktır.

Arslantepe yerleşmesinin hayvan kalıntılarını göz önünde bulundurduğumuzda Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kadar süreklilik gösteren bu kemikler, yabanıl hayvan tüketiminin %10'dan daha az bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Bu yüzdelik dilim içerisinde değerlendirilen dağ keçisi kalıntılarında beslenmedeki en verimsiz hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Aslantepe'de özellikle Geç Kalkolitik Dönem'in başında hayvancılık alanında ciddi bir yükselme görülmüştür. Yerleşimde yapılan araştırmalar koyun miktarının %70'e kadar çıkmış olduğunu da göstermektedir.¹¹ Gelinciktepe'de ise domestik keçi ele geçen toplam kemiklerin %50'sini oluşturmakta, bunu %28 ile genç yaşta büyük baş sığır tüketimi takip etmektedir.¹²

Korucutepe yerleşmesinde Erken Tunç Çağı 2'de kızıl geyik tüketimi önemli bir yer tutar. Nehir midyeleri ile beraber yabanıl hayvan tüketimi %25'lere ulaşmıştır.¹³ Sonrasında ise yerleşmede keçi tüketiminin sığira oranla 2 kat arttığı gözlenmiştir.

Malatya-Elâzığ bölgesinin daha doğusunda Sos Höyük kemiklerinin incelenmiş olması nedeniyle anahtar yerleşim konumundadır. Sos höyük faunal verilerine göre Erken Tunç Çağları boyunca koyun tüketimi her zaman keçi tüketiminden fazla olmuştur.¹⁴ Sos Höyük'te ele geçen yabani domuz, geyik,

10 Serhat Kalkınma Ajansı, Doğu Anadolu Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. Temmuz 2011, ss.22-23.

11 Işıklı, Azərbaycanın Erkən Əkinçilik Dövrü Abidələri (Məqalələr Toplusu), s.103.

12 Carlo Persiani, "Restless Settlers. Changing Settlement Patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey)", Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East Vol.1, Harrassowitz Verlag, Germany 2008, s.171.

13 Carlo Persiani, Restless Settlers. Changing Settlement Patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey), s.171; Joachim Boessneck ve Angela Von den Driesch, "Tierknochenfunde vom Korucutepe bei Elazığ in Ostanatolien", Korucutepe 1 (Ed.) M. Van Loon, Amsterdam 1975, ss. 1-220.

14 Jennifer J. Piro, Pastoralism in the Early Transcaucasian Culture: The Faunal Remains from Sos Höyük (Doktora Tezi), New York University Department of Anthropology, New York 2009, s.260.

kuş türleri vb. faunal buluntular yerleşim sakinlerinin tarımcı-hayvancı olduklarını gösterir niteliktedir.¹⁵

Demir Çağı'na baktığımızda Doğu Anadolu'da Urartuların varlığı görülmektedir. Doğu Anadolu'daki Urartu yerleşmelerinden elde edilen hayvan kemiklerinin sistemli bir çalışması Ayanis Kalesi haricinde henüz yapılmış değildir. Ayanis Kalesi'nde daha önceleri zooarkeoloji çalışmaları başlamış ancak devam edilememiştir. Prof. Dr. Mehmet Işıklı'nın girişimi ile zooarkeoloji çalışmaları 2016 yılında tekrar başlamıştır. 2016 yılında elde edilen ilk verilere göre Ayanis Kalesi'ndeki hayvan kemiği kalıntılarının %86'lık bölümünü koyun kemikleri oluşturmakta, bu sırayı %8 ile sığır takip etmektedir. Kalede birçok yabancı türün tüketimi de mevcut bulunmaktadır.¹⁶

Söz konusu merkezlerden elde edilen evcil-yabani hayvan kalıntıları, bölge insanının tüketimine, hayvansal ürünlerin doğrudan ve dolaylı kullanımına dair veriler ve öngörüler sunmaktadır. Söz konusu yerleşimlerden ele geçen zooarkeoloji verilerine göre tarım, her ne kadar toplumla bütünleşmiş olmuştur da yabancı avcılığının ve tüketiminin hâlâ aktif ve canlı olduğu görülmektedir.

Bingöl Projesi Önerisi

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Bingöl'ün coğrafyası oldukça engebeli bir yapıya sahiptir. Bingöl ili, kuzeyinde Erzurum ve Erzincan, güneyinde Diyarbakır, doğusunda Muş, batısında ise Tunceli ve Elâzığ illeri ile komşu konumundadır. Peri Suyu, Murat Nehri ve Murat Nehri'nin bir kolu olan Göynük Suyu, ilin en önemli su kaynaklarını oluşturur. Bingöl'ün toplam 812.537 hektar olan arazisinin %51'ini meralar, %2,2'sini çayırlar oluşturmaktadır.¹⁷

Günümüzde olduğu gibi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisinde (özellikle Erken Tunç Çağı ve sonrasında) hayvancılık faaliyetleri vazgeçilemez bir unsurdur. Geniş ve kaliteli ova, yayla ve meraların yer aldığı Bingöl, Doğu Anadolu Bölgesi'nin hayvancılık faaliyetlerinde önemli bir konumda yer almaktadır. Türkiye'nin hayvansal gıda üretiminde 45. sırada yer alan¹⁸ Bin-

15 Piro, Pastoralism in the Early Transcaucasian Culture: The Faunal Remains from Sos Höyük, ss. 263-269.

16 Vedat Sezer, yayında.

17 Bingöl Belediyesi Resmi İnternet Sayfası. <http://www.bingol.gov.tr/cografya-yapi>, (Erişim tarihi: 09.02.2018); Ahmet Caf, Mehmet Akif Irmak, Hasan Yılmaz, "Bingöl İli Yeşil Alanlarında Kullanılan Odunsu Bitkiler ve Kullanım Amaçları", Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2016, 6, 2, s.105.

18 Fatma Esen, "Bingöl İli'nde Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, 13, s.85

göl'de, bu hayvancılık faaliyetleri elbette belirli bir geçmişe ve coğrafyanın getirdiği kültürel bir birikime dayanmaktadır.

Bingöl ilinin bu zengin hayvancılık faaliyetlerine rağmen bölgede arkeolojik olarak hayvancılık ve hayvancılığın kökenleri henüz incelenmiş değildir. Gerçekleştirilmesi planlanan proje ile Bingöl ili yaylalarında yürütülen hayvancılığın, göçebe ve yarı göçebeliğin etno-arkeolojik bir disiplin ile araştırılması elzemdir. Yapılması planlanan bu çalışmada hayvanları ile beraber yaylalara göç eden halkın hangi mevsimlerde yaylaya ve asıl yaşanılan alana gidip-geldiği, göç güzergâhlarının tespit edilmesi, yaylaya yerleşim süreci ve yayla düzeni, yayla mimarisi, yeme-içme ve yiyecek saklama kültürü, otlak alanlara dair arazi kullanımının (landscape) tespit edilmesi planlanmaktadır. Böyle bir çalışma neticesinde elde edilen veriler Doğu Anadolu Bölgesi'nin arkeolojik olarak bilinen hayvancılık ve hayvan verileri ile beraber bir araya getirilmesi planlanmaktadır.

SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu zorlu coğrafi ve iklimsel koşullara rağmen uzun süre farklı kültürlerin yerleşim alanı olmuştur. Bingöl ilini de sınırları içerisinde alan bölge, uzun yıllar boyunca tarım, hayvancılıkla uğraşan yaylacı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Özellikle hayvancılık, bölgenin temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Bu kültürel ve ekonomik süreklilik uzun yıllar boyunca bölgedeki varlığını korumuştur.

Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren tarımcı-hayvancı bir yaşam süren Kura-Aras halklarının, Erken Demir Çağı'nda yayla kültürü olarak adlandırılan halkların ve sonrasında Urartuların hayvancılık verileri ile karşılaştırılması Bingöl'deki yaylacılık ve hayvancılığının kökenlerinin ve kültürel-coğrafi etkileşimlerinin araştırılması için önemli bir dayanak olacaktır. Bu çalışma dâhilinde Doğu Anadolu müzelerinde yer alan ve kazılardan ele geçmiş hayvan kemiklerinin raporlanması, hangi kazılardan hayvan kemiklerinin müzelerde yer aldığı ve bu kemiklerin ne kadarının bilimsel bir çalışmaya tabii tutulduğu da irdelenmesi gereken konulardan biridir. Zira bölgedeki birçok arkeolojik çalışmanın eski dönemlerde yapılmış olması nedeniyle müzelerde tam bir hayvan faunası envanteri oluşmadığı, kemik buluntuların dağınık bir düzende müzelerde yer aldığı göz önünde tutulmalıdır.

Arkeoloji bilimi altında; etnoarkeoloji, antrozooloji, zooarkeoloji, landscape ve ayrıca coğrafya, veterinerlik, biyoloji, tarih gibi birçok disiplinin bir arada kullanılacağı bir çalışmanın Bingöl'ün hayvan yetiştiriciliğindeki konumuna, alışkanlıklarına ve kökenine ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- BOESSNECK, J., Von den Driesch, A., Tierknochenfunde vom Korucutepe bei Elaziğ in Ostanatolien. m Van Loon (Ed.), *Korucutepe 1* içinde (ss. 1-220). Amsterdam: North Holland. 1975.
- CAF, A., Irmak, m A., Yılmaz, H., " Bingöl İli Yeşil Alanlarında Kullanılan Odunsu Bitkiler ve Kullanım Amaçları", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 2016, (ss. 103-110). Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/igdirfbed/issue/34621/384812>
- DAVİD, N., Kramer, C., *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- ERİNÇ, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- ESEN, F., "Bingöl İli'nde Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 2017, (ss. 83-100), DOI: 10.29029/bused.310639
- IŞIKLI, M., "The Subsistence Economy Of The Kura-Araxian Folks İn Eastern Anatolia: Animal Husbandry And Pastoralism", *Azərbaycanın Erkən Əkinçilik Dövrü Abidələri (Məqalələr Toplusu)*, (ss. 103-112), Bakü 2012.
- IŞIKLI, M., Doğu Anadolu Yaylasındaki Kültürel ve Politik Dönüşümler (Kura-Aras Kültürel Sürecinden Urartu Dönemi'ne Değın), Pınar. Pınarcık, Bilcan Gökce, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşğın Kandal (Ed.), *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan* içinde (ss. 93-109). Ankara 2017.
- PERSİANİ, C., "Restless Settlers. Changing settlement patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey)", *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East Vol.1*, 29 March - 3 April 2004, Freie Universität Berlin, (ss. 167-177), Harrassowitz Verlag 2008.
- PİRO, J. J., *Pastoralism in the Early Transcaucasian Culture: The Faunal Remains from Sos Höyük* (Doktora Tezi), New York University/Department of Anthropology, New York, 2009.
- SAĞLAMTİMUR, H., *Urartu Krallığının Ekonomik Yapısı* (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.
- SEZER, V., "İnterdisipliner Bir Çalışma "Zooarkeoloji": Ayanis Örneği", (Yayında).
- TİRYAKİ, Sırrı, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, s.621-661. Bingöl Belediyesi Resmi İnternet Sayfası. <http://www.bingol.gov.tr/cografi-yapi>, (Erişim tarihi: 09.02.2018).
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. 8-9 Haziran 2012. Hakkâri.
- Serhat Kalkınma Ajansı. Doğu Anadolu Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. Temmuz 2011.

